

Korinek László¹

A katonai erőszakról

Szabó Miklós altábornagy úrral egyszer arról beszélgettünk, hogy viktimológusként nekem úgy tűnik, a katona nem csupán ellenfeleinek válik áldozatává, de tán gyakrabban saját politikusainak. Most – 2022. február 24-e után –, amikor a konfliktusmegoldásban 200 évet repültünk vissza, ezt még inkább így gondolom. Talán Miklós sem változtatott volna a véleményén... Sőt!

Erőszak, agresszió

E tanulmány megírásának különös – és sajnálatos – aktualitást ad (2022. június) a közvetlen környezetünkben zajló orosz–ukrán háború. A tragikus és jogellenes oroszországi agresszió következtében kialakult összecsapás magával hozta a nemzetközi jog által meghaladni és leküzdeni kívánt borzalmakat. A tudomány nem teheti meg, hogy hallgat róluk, és főleg azt, hogy nem keresi a hasonló helyzetek kialakulásának a megelőzését, megakadályozását szolgáló hatékony eszközöket.

Aligha vitatható, hogy az erőszak és annak kiváltója, az agresszió az emberi természetből fakad úgy, hogy az állatvilágból kiemelkedve hoztuk magunkkal az alkalmazására irányuló hajlamot. Ez a tudományban általánosan elfogadott megállapítás.²

Az sem szorul bővebb kifejtésre, hogy örökölt ösztöneinket, hajlamainkat a civilizált társadalmak kontroll alatt tartják, aminek az interiorizált formája az önkontroll. Az erőszak és az agresszió egyébként nem minden körülmények között tilalmazott. Az ökölvívás például hivatalosan elfogadott sportág, de valójában mások fizikai bántalmazását jelenti, persze kölcsönösen és szigorú szabályok

¹ Professor emeritus, PTE ÁJK Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék; tudományos tanácsadó, Országos Kriminológiai Intézet; tudományos tanácsadó, Legfőbb Ügyészség; az MTA rendes tagja.

² Bővebben lásd például CSÁNYI 2003: 171–172; FROMM 1973.

között. A másokat támadó magatartás itt és másutt (például a háborúban) is elismerést eredményezhet, dicsőséget hozhat annak tanúsítójára.

Már a mondottakból is következik, hogy az erőszakot, annak szerepét, pozitív vagy negatív értékét történeti alakulásában, a különböző társadalmi viszonyok keretében tudjuk megítélni. Nagyon fontos, hogy az emberré válás folyamatában a közösségek túlélése érdekében vissza kellett szorítani a csoporton belüli támadó magatartásokat. Ezzel egyidejűleg megnőtt a másokkal szembeni küzdelem jelentősége.³

Az agresszió és az erőszak értékének relativitásáról mondottak nem akadályozhatják meg, a politikai tervezés pedig egyenesen megköveteli az általános viszonyulás rögzítését. Ez a demokratikus, a törvények uralmára épülő rendszerekben nem lehet más, mint a fizikai kényszer lehető legszűkebb körre szorítására irányuló törekvés. A magyar Alaptörvényben is elsődleges állami kötelességként rögzítette a jogalkotó az emberi jogok tiszteletben tartásának követelményét (*I. cikk [1]* bekezdés), márpedig az erőszak elszenvedése sérti az ember szabadságát, adott esetben még a méltóságát is. Az *O* cikk szerint mindenki felelős önmagáért. Ez is nyilvánvalóan feltételezi az erőszaktól és kényszerszertől mentes döntési és cselekvési lehetőséget. Mindez összhangban áll Norbert Elias tételeivel. Ezek lényege témánk szempontjából, hogy a civilizációs folyamat előrehaladtával az erőszak visszaszorul a társadalmi kapcsolatokon belül. Ennek fontos lépcsőfoka az alkalmazás monopóliumának kialakulása. Ez azt jelenti, hogy a fizikai támadások lehetősége továbbra is fennmarad, azonban az leválk a közvetlen emberi kapcsolatok rendszeréről. A szigorúan szabályozott katonai és más tevékenység kiszámíthatóvá teszi az erő konfliktuskezelő szerepének érvényesülését. Ebben az értelemben a modern, professzionálisan irányított katonai szervezetek megjelenése a civilizációs folyamat fontos részét képezi.⁴

Ezt a felfogást tükrözte a nemzetiszocialista bűnöket tárgyaló nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt tartott vádbeszéd is. Robert H. Jackson amerikai főügyész szerint:

„Az igazi sértett fél ebben a perben a civilizáció. [...] A civilizáció hivatkozik most az agresszió és az általam felsorolt bűncselekmények szörnyű következményeire, a hatalmas fáradtságra, az erőforrások kimerülésére, mindannak a lerombolására, ami szép vagy hasznos volt a földkerekség nagyobb részén, hivatkozik továbbá a pusztító erők jövőbeni még nagyobb [...] lehetőségeire.”⁵

³ CSÁNYI 1999.

⁴ ELIAS 1987.

⁵ Robert H. Jackson nürnbergi vádbeszéde... 1955.

A Jackson által képviselt nézet szerint tehát önmagában a monopolizált erőszak, de még a háború is elfogadható, ha megfelelő keretek közé szorítják. Ellenkező esetben, ha például általánossá válik a militarista szellem, akkor az romboló hatással lehet alkalmazójára is, nem csupán a katonailag kezelhető viszonyok közepette.⁶

Mindezzel szemben a radikális pacifista megközelítések számára elfogadhatatlan a korlátozott, monopolizált erőszak legitimálása. Az érvek egy része gyakorlati, tapasztalati. Kiemelendő a konfliktus szükségszerű kiterjedése a propagandára, a gazdaságra és más szférákra. Amellett a konfliktus két hatalom között tartása sem lehetséges, az szükségképpen kihatással van más államok, sőt: más társadalmak viszonyaira is.

Hangsúlyozni kell, hogy a hadseregek szerepe távolról sem korlátozódik a háborúk megvívására. A társadalmon belül pusztá létezésük, meghatározott esetekben pedig az akár hatalomátvételig is elmenő aktív szerepük nem hagyható figyelmen kívül. Így tehát rájuk is vonatkozik az a – vitatható – megállapítás, amely szerint: „Az állam a maga erőszak-alkalmazó, illetve azzal fenyegető szervezeteivel, pontosabban az ezek által gyakorolt, igazolt és törvényes erőszakkal tartja fenn a társadalom rendjét.”⁷ Ezzel az értékeléssel nem lehet egyetérteni. Az együttélés szabályait nem a közhatalom hozza létre. A társadalom rendje az emberek által elfogadott és megszokott együttélés. Még a normák kikényszerítése sem korlátozódik az említett szervezetekre. Az erkölcs, az illem, a közvélemény hatása inkább befolyásolja az emberek magatartását, mint az erőszak vagy annak kilátásba helyezése. Ha ezen utóbbi eszközök túlsúlyossá válnak, akkor a diktatúra, sőt a totális hatalom felé mozdul el az emberek irányítása.⁸ Ugyanez értelemszerűen igaz a nemzetek és államok közötti együttélésre is.

Változások a katonai erőszak szerepében

A hadseregek számára mindig kiemelkedően fontos volt a technikai ellátottság, mindenekelőtt a rendelkezésre álló fegyverek minősége. A kődobálástól a mai tömegpusztító eszközökig hatalmas fejlődésen ment át az arzenál. Ez nem hagyható figyelmen kívül a katonai erőszak társadalmi szerepének vizsgálata során, azonban jelen tanulmány inkább a hatalmi-politikai összefüggésekre fókuszál.

Elmondható, hogy a honvédelem a történelem folyamán hagyományosan közösségi funkció volt. Az emberek a szükséghez és persze a politikai akarathoz

⁶ TOYNBEE 1965: 402.

⁷ FARKAS 2016: 3.

⁸ ARENDT 1992.

képest alakultak át harccossá, majd tértek vissza békeidőben rendes foglalkozásuk gyakorlásához, életvitelük folytatásához. Emellett viszonylag korán megjelentek a professzionális alakulatok, a zsoldoshadseregek is. A polgári forradalmakat követően a modern állam kialakulása és fejlődése hozta magával a védelmet (és/vagy támadást) szolgáló szervezetek markánsabb elkülönülését annak ellenére, hogy az általános hadkötelezettség fennmaradt. Tekintettel arra, hogy a demokratikus működés követelményei katonai viszonyok között nem, vagy legalábbis csökkentett módon érvényesíthetők, logikusan a militáris és a civil tevékenység éles elválasztása vált alkotmányos normává. A haderő célja az ellenség megsemmisítése, de legalábbis harcképtelenné tétele. Ez nyilvánvalóan nem lehet törekvés az állam saját polgárai-val szemben. Így a katonák távoltage a mindennapi élet viszonyaitól meghatározó követelménnyé vált. Az Egyesült Államok alkotmányának 1791-es (III.) kiegészítése például nyilvánvalóan ennek jegyében mondta ki, hogy béke idején csak a ház tulajdonosának a hozzájárulásával, háború esetén pedig a törvényben meghatározott módon lehet katonát magánszemélyekhez beszállásolni. Általánosabban fogalmazta meg a katonának a civil élettől való távoltage iránti elvárást az USA *Posse Comitatus Act* (1878) néven elfogadott törvénye. A *Posse Comitatus* hagyományosan a rendfenntartáshoz és a bűnüldözéshez kapcsolódó civil hozzájárulás volt (például a marhatolvajok üldözése a sebtében összehívott polgári csapatok által), ebből kellett kirekeszteni a hadsereget és annak tagjait.⁹ Hasonló korlátozások érvényesültek a törvények uralmára épülő más hatalmi rendszerekben is. Magyarországon az 1989. évi XXXI. törvény (alkotmánymódosítás) iktatta a legmagasabb szintű jogszabályba, hogy a Magyar Honvédséget szigorúan korlátozott körben, szükségállapot esetén, végső megoldásként lehet bevetni a közbiztonság védelmére.

Ez a szigorú szétválasztás azt is magával hozta, hogy a katonák alapjogai szűkebbre voltak szabva a polgári szabadsághoz képest. Olyannyira, hogy a magyar Alkotmánybíróság az élethez való jog korlátozhatatlanságának rögzítése mellett is kimondta, hogy a fegyvereseknél akár az önfeláldozás lehetőségének törvénybe iktatása is elfogadható.¹⁰

A külső funkciók módosulása

A háborús (védelmi vagy támadó) feladatok mellett az ENSZ megalakulásától kezdve, de különösen a hidegháborús korszak lezárásával a 20. század utolsó

⁹ MATTHEWS 1959.

¹⁰ 8/2004 (III. 25.) AB határozat.

harmadában felerősödött az igény egyes helyzetek, problémák katonai eszközökkel megerősített kezelésére. A béketeremtés, békefenntartás és békeépítés jellemzője, hogy nem az ellenség megsemmisítésére vagy harcképtelenné tételére irányul, ezért az erőszak inkább végső eszközként van jelen a gyakran nem is egyetlen állam által küldött csapatok tevékenységében.¹¹ A hagyományos működés háttérbe szorulása mellett megjelennek olyan igények, amelyek ahhoz kapcsolódnak, hogy a tipikusan kaotikus helyzetekben az emberek érdekében olyan feladatok ellátására van szükség, amelyek normál körülmények között az állam szerveire hárulnak. Ilyen lehet fontos logisztikai szükségletek kielégítése, de fontos közigazgatási feladatok ellátása is.

Általánosságban is meg lehet fogalmazni: a katonaság új feladata a nemzetközi viszonyokban nem egy meghatározott cél erőszakos eszközökkel való elérése, hanem éppen az erőszaknak mint eszköznek a lehető legteljesebb kiküszöbölése. Hogy mégis fegyveresek teljesítik a missziókat, annak az a magyarázata, hogy a gyakran szervezeten megnyilvánuló agresszív tevékenységgel szemben szükség van a hatékony önvédelemre.¹²

Mindez némileg ellentmond annak, hogy a nemzeti kiképzésben még mindig dominál a háborús küzdelemre és a hagyományos hadviselésre történő felkészítés.¹³

A békeműveletek során kifejtett legfontosabb tevékenység határozottan rendszeti jellegű. Ezért alkalmazzák előszeretettel a csendőrségeket a feladat ellátására.¹⁴

A katonai erőszak terjedése, rendőrség és katonaság

A modern állam kiépítését és alkotmányos működését egyebek mellett a közhatalmi funkciók szigorú szétválasztása, az alapjogi garanciáknak az egyes tevékenységekhez és az azokat ellátó szervezetek sajátosságaihoz való igazítása jellemezte. A posztmodernnek is nevezett korszakban megkérdőjeleződnek, részben meg is dőlnek a polgári forradalmak eredményeképpen létrejött alkotmányos rendszerek megdönthetetlennek hitt elvei. A demokratikus értékek védelmét nem kis részben a szigorú elválasztásokban (állam – civil társadalom, törvényhozó – végrehajtó – bírói hatalom stb.) látták. A posztmodern gondolkodás már a 19. században is megjelent, a változás kiinduló tételeit 1926-ban publikálták,¹⁵ a klasszikus polgári

¹¹ SZABÓ 2009.

¹² FRANCART–PERTY 2000.

¹³ STEPHENS 2010.

¹⁴ FRIESENDORF 2017.

¹⁵ BELL 1926.

állam elveinek eróziójaként is felfogható folyamat azonban az utóbbi évtizedekben bontakozott ki. Egyre világosabbá vált, hogy a klasszikus szabályozás merev betartása mellett megrendül a kormányozhatóság, amellet maga a társadalom sem tud megfelelően reagálni az új típusú kihívásokra, veszélyekre. Erősödik az a felismerés, hogy például a biztonság védelme nem darabolható szét külső-belső, gazdasági-katonai és egyéb területek szerint, azt komplex módon kell szemlélni és kezelni.¹⁶

Ilyen háttérrel válik érthetővé, hogy a katonaság és a rendőrség közötti különbségtétel is relativizálódik a múlt század végétől kezdődően. A mondottak szerint a haderő tevékenységi körének bővülése miatt rendőri feladatokat is kénytelen ellátni, ami kihat a szervezet kultúrájára.¹⁷ A másik oldalon a belbiztonság védelme határozottan a militarizálódás irányába mozdul el fontos területeken. Ennek egyik megnyilvánulása a védelmi erők bevonása az egyébként hagyományosan civil rendfenntartásba, a másik a rendőri, illetőleg ilyen jellegű és ilyen tevékenységet ellátó szervezetek struktúrájának és működésének a katonai megoldásokhoz való közelítése. Ez még a külső és belső funkciókat szigorúan szétválasztó Egyesült Államokban is egyértelműen megfigyelhető. A *Posse Comitatus Act* tilalmai a biztonságot fenyegető veszélyek súlya és jellege miatt egyre kevésbé tudtak érvényesülni.¹⁸ A kábítószer-bűnözés, a terrorizmus valóban háborúra emlékeztető megnyilvánulásai és számos más fenyegetés felerősödése miatt ma már nem nevezhető kategorikusan tilalmazottnak a katonaság bevetése a belső rend védelme céljából. Amellett a szervezetenként elkülönülő rendőrség is militarizálódik fellépésének jellegét, felszerelését tekintve. A SWAT-nak (*Special Weapons and Tactics* – különleges fegyverek és taktika) nevezett erők teljesen egyértelműen a katonai meghatározottságot fejezik ki megjelenésükben, fellépésükben és felszerelésükben is.¹⁹ Ez a katonai erőszak térhódítását tükrözi a civil rendfenntartásban.

Magánhadseregek, társadalmi szerveződések

Az erőszaknak, illetőleg azok intézményeinek a Norbert Elias által jelzett monopolizálása nem egyirányú, nem visszafordíthatatlan folyamat. A privát rendőrségek létjogosultsága ma már nem megkérdőjelezhető.²⁰ A magánhadseregek léte is tény

¹⁶ BUZAN – WÆVER – DE WILDE 1998.

¹⁷ DUNLAP 1999.

¹⁸ KRASKA 2007.

¹⁹ WALBY 2022.

²⁰ ROTTLER–KOVÁCS 2022.

annak ellenére, hogy nekik sem a nemzeti, sem a nemzetközi szabályok nem biztosítanak legitimitást. Valójában zsoldosok toborzását és a megbízástól függően a bevetésüket végzik ezek a szervezetek, mint például a Wagner-csoportként ismertté vált orosz alakulat.²¹

A közhatalom részére fenntartott erőszak-alkalmazás kizárólagosságát teszik kétségessé azok az önkéntes szerveződések is, amelyek mind a közbiztonság-védelem, mind a honvédelem területén megmaradtak, illetőleg újonnan létrejöttek. Példaképpen említhető a cseh Nemzeti Gárda vagy a magyar Polgárőrség.

Következtetések

Nem egyértelmű trend az erőszak, különösen a katonai erőszak visszaszorulása, de még csak a következetes monopolizálása sem. A szigorú elválasztáson (külső-belső, katonai-rendőri stb.) alapuló garanciák nem bizonyultak működőképesnek. Ebből nem következik a feladatok és hatáskörök meghatározásának szükségtelensége, de az igen, hogy az illegitim erőszakkal – akár közhatalmi, akár magánalkalmazásról van szó – szembeni védelem eszköztárát a félelemtől való szabadság céljára és a civil aktivitás erősítésének szükségességére rámutató emberi biztonság koncepciójának²² megfelelően, arra építve célszerű fejleszteni.

²¹ MARTEN 2019.

²² WINTER 2014.

Felhasznált irodalom

- ARENDT, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Ford. Braun Róbert, Seres Iván, Erős Ferenc, Berényi Gábor. Budapest: Európa.
- BELL, Bernard Iddings (1926): *Postmodernism and Other Essays*. Harrisburg, PA: Morehouse.
- BUZAN, Barry – Ole WÆVER – Jaap DE WILDE (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner. Online: <https://doi.org/10.1515/9781685853808>
- CSÁNYI Vilmos (1999): Biológiai determináció és agresszió. *Educatio*, 8(4), 677–693.
- CSÁNYI Vilmos (2003): *Az emberi természet – humánétológia*. Budapest: Vince.
- DUNLAP, Charles J. (1999): The Police-ization of the Military. *Journal of Political and Military Sociology*, 27(2), 217–232.
- ELIAS, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata – szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Gondolat.
- FARKAS Ádám (2016): A fegyveres erőszak az államról és a jogról alkotott fogalmaink körében. *Államtudományi műhelytanulmányok*, 2016/3, 1–18.
- FRANCART, Jean Loup – Jaques PERTY (2000): Mastering Violence. An Option for Operational Military Strategy. *Naval War College Review*, 53(3), 144–184.
- FRIESENDORF, Cornelius (2017): Gendarmeries in Multinational Operations. *Journal of International Peacekeeping*, 21(1–2), 125–151. Online: <https://doi.org/10.1163/18754112-02101004>
- FROMM, Erich (1973): *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt Rinehart and Winston.
- KRASKA, Peter B. (2007): Militarization and Policing. Its Relevance to 21st Century Police. *Policing*, 1(4), 501–513. Online: <https://doi.org/10.1093/police/pam065>
- MARTEN, Kimberly (2019): Russia's Use of Semi-State Security Forces. The Case of the Wagner Group. *Post-Soviet Affairs*, 35(3), 181–204. Online: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2019.1591142>
- MATTHEWS, Matt (1959): *The Posse Comitatus Act and the United States Army. A Historical Perspective*. Fort Leavenworth, KS: Combat Studies Institute Press.
- Robert H. Jacksonnak, az Egyesült Államok főügyészének nürnbergi vádbeszéde, 10. rész (1955). In *A nürnbergi per vádbeszédei*. Budapest: Szikra, 23–96.
- ROTTLER Violetta – KOVÁCS Sándor (2022): A magánbiztonság kezdetei és a magyar magánbiztonsági szektor fejlődése az első törvényi szabályozásig. *Belügyi Szemle*, 70(3), 539–558. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.3.6>
- STEPHENS, Dale (2010): Military Involvement in Law Enforcement. *International Review of the Red Cross*, 96(878), 453–468. Online: <https://doi.org/10.1017/S1816383110000329>
- SZABÓ László (2009): A békefenntartás új értelmezése. *Nemzet és Biztonság*, 2(5), 39–54.
- TOYNBEE, Arnold J. (1965): *A Study of History*. New York: Dell.
- WALBY, Kevin (2022): SWAT Everywhere? A Response to Jenkins, Semple, Bennell, and Huey. *Police Journal*, 95(2), 356–362. Online: <https://doi.org/10.1177/0032258X211002596>
- WINTER, Jacob (2014): *Freedom from Fear: A New Paradigm for Human Security*. Online: www.academia.edu/12125596/Freedom_From_Fear_A_New_Paradigm_for_Human_Security